

”מסירת נפש יש לכל אחד ואחד מישראל”: מסירות נפש בעת הזאת

עיון בתורותיהם של ר' נחמן

מברסלב ושל הרב שג”ר*

הרב יוסי גמליאל, ראש ישיבת מעלה גלבו

א

המושג 'מסירות נפש' מזוהה אצלנו בעיקר עם מוות על קידוש השם. בין אם מדובר בתמונה העזה של ר' עקיבא המוצא להריגה, ובעת שסורקים בשרו במסרקות של ברזל "היה מקבל עליו עול מלכות שמיים" (ברכות סא, ב), ובין אם מדובר בכשרים וכשרות שבישראל "דמסרי נפשיהו אקדושת השם" (ברכות כ, א), מסירות הנפש התקבעה כאלמנט דרמטי, הירואי ונועז, שלרוב מקושר למוות תוך קידוש שם שמיים.¹ להתקבעות זו משמעות רבה מבחינה רוחנית, שכן גלומה בה ההבנה שהדרגה העליונה ביותר בעבודת ה' היא המוכנות להקרבה עצמית מלאה עבור הקב"ה ועבור מצוותיו. מחשבה הירואית זו עשויה לטשטש אפשרויות אחרות של

* שורשו של מאמר זה בהקלטות קצרות של שיעורים ומחשבות תורניות שנשלחו לתלמידי הישיבה בהפוגות קצרות שבין הקרבות והפעילות המבצעית בישובי העוטף בימים הצמודים לטבח שמחת תורה הנורא. המשכו בעיון בחבורות לימוד לאחר חזרתי מהקרבות, מתוך פריזמה של חודשי לחימה ארוכים וממושכים. אני תפילה שהעיסוק בתורה הכרוך בזעקת דמי אחינו העולה מן האדמה ובזעקת אחינו החטופים יעלה מעלה ויצטרף לכלל תפילות וזעקות עם ישראל, לימודו ומעשיו הטובים לפני כסא הכבוד.

1 אמנם, ראוי להעיר שבספרות חז"ל קידוש ה' איננו כרוך במוות דווקא, ואולי אף מרוחק מפעילות הדורשת הקרבה שכזו. ראה: ש' ספראי, "קידוש ה' בתורתם של התנאים", ציון מד (תשל"ט), עמ' 28-42; ע' שרמר, "נקדש את שמך בעולם: גלגוליו של רעיון 'קידוש השם' מן המקרא לספרות חז"ל", ראשית 3 (תשע"ט), עמ' 1-21.

'מסירות נפש' ולהאפיל עליהן,² ואף לכונן את המסירות וההקרבה נדרשים בעבודת ה' כתלויים במוות ובביטול החיים.

דוגמה בולטת לתודעה זו עולה בספר 'חובות הלבבות' לרבנו בחיי, המציב בסיומו של הספר את 'שער אהבת ה', "כי היא תכלית התכונות וסוף המעלות במדרגות אנשי העבודה". וכך הוא מתאר את האהבה (חובות הלבבות, שער י [שער אהבת ה'], א):

אבל מה ענין האהבה באלהים? הוא כלות הנפש ונטותה בעצמה אל הבורא, כדי שתדבק באורו העליון...

ואז תשוקה כוס האהבה בא-להים ותתבודד בו ליחד לבבה לו ולאהבה אותו ולבטח עליו ולכסף לו, ולא יהיה לה עסק בלתי עסק עבודתו ולא יעבר על רעיוניה זולתו ולא יעלה במחשבתה בלעדיו... ואם ייטיב לה, תודה, ואם יענה, תסבל, ולא תוסיף עם זה כי אם אהבה בו וכוסף לרצונו ובטחון עליו.

כמו שנאמר על אחד מן החסידים, שהיה קם בלילה ואמר: א-להי הרעבתני ועירום עזבתני ובמחשכי הלילה הושבתני ובעוזך וגדלך נשבעתי: אם תשרפני באש, לא אוסיף כי אם אהבה אותך ושמחה בך, דומה למה שאמר: הן יקטלני לו איחל.

ואל הענין הזה רמז החכם באומרו: צרור המור דודי לי בין שדי ילין, ואמרו רז"ל על דרך הדרש: אף על פי שמצר לי ומימר לי, בין שדי ילין. וזה דומה למה שאמר הנביא: ואהבת את ה' א-להיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך.³

ב

באחת מתורתיו עוסק ר' נחמן במושג 'מסירות נפש', אך הוא משרטט אותו באופן שונה לחלוטין מן האמור לעיל (ליקוטי מוהר"ן [תניינא], מו):

מסירת נפש יש לכל אחד ואחד מישראל בכל יום ובכל שעה כגון שנותן ממונו לצדקה והממון הוא הנפש "כי אליו הוא נושא את נפשו" (דברים

2 והשווה: "הרוגי מלכות אין אדם יכול לעמות במחיצתן" (פסחים נ, א ובמקבילות).

3 מעניין להשוות את ניסוחיו של רבנו בחיי לניסוחיו של הרמב"ם בהלכות יסודי התורה. הרמב"ם מציג שם את קידוש ה' דווקא כחובה לעבור ולא להיהרג ביחס לכלל המצוות, ורק אחר כך מציג את החובה ליהרג ולא לעבור ביחס לעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. ראו גם שרמר (לעיל, הע' 1), עמ' 2 והערה 2.

כד) דהינו שמוסר נפשו ביגיעות וסכנות קדם שמרויח הממון ואחר כך נוטל הממון ונותנו בשביל השם יתברך נמצא מוסר נפשו.

וכן בתפלה איתא במדרש הנעלם (חיי שרה קכד, ב), שהיא בחינת, "כי עליך הרגנו כל היום" וכו הינו מסירת נפש כי צריך יגיעה גדולה ומלחמה גדולה עם המחשבות והבלבולים ותחבולות לנוס ולברח מהם ועל זה נאמר: כי עליך הרגנו וכו, כמובא במדרש הנעלם נמצא שהוא מסירת נפש וכן כיוצא בזה.

כבר בפתיחת דבריו מציג ר' נחמן את מסירות הנפש כעניין השייך לכל אדם, לא רק לאנשי מעלה; וכן את נוכחותו במרחב היומיומי הפשוט - "בכל יום ובכל שעה".⁴

כדי להבין מהי מסירות הנפש המדוברת, נתבונן בדוגמאות שר' נחמן מציג:

1. "כגון שנותן ממנו לצדקה, והממון הוא הנפש... שמוסר נפשו ביגיעות וסכנות קודם שמרויח הממון, ואחר כל נוטל הממון ונותנו בשביל השם יתברך - נמצא מוסר נפשו". נתינת כסף לאחר מתוך אקט של צדקה - היינו ללא תמורה וללא תועלת - מזהה על ידי ר' נחמן כמסירות נפש. "הממון הוא הנפש", דורש ר' נחמן בעקבות פסוקי התורה המתארים את הפועל המחכה לשכר יומו: "וְאֵלֶּיךָ הוּא נִשְׂא אֶת נַפְשׁוֹ" (דברים כד, טו).

אולם יושם לב שה'נפש' הנמסרת כאן איננה נפשו של האדם ממש, אלא הממון שבו הושקעו כוחות, מאמצים, זמן, עמל ועוד. ניתן לחוש כי ר' נחמן מזהה במסירות הנפש אקט שאיננו רק 'קפיצה' הרת גורל מחיים למוות, מומנט דרמטי של הקרבה, אלא פעולה שכרוכה בבזבז והשחתה של עמל ומאמץ. זיהוי נתינת הצדקה כמסירות נפש, מציב אותה במרחב של טרדות הקיום היומיומיות, כמוכנות להקריב את הסדר הפרודוקטיבי שהאדם מכונן עבור האחר - העני.⁵

4 ודוק, אף הרמב"ם פותח את עיסוקו במצוות קידוש השם במילים "כל בית ישראל מצווין על קדוש השם הגדול הזה שנאמר ונקדשתי בתוך בני ישראל" (יסודי התורה ה, א), אולם זו פתיחה לחובתו של כל אדם מישראל לעמוד תחת דילמת יעבור או יהרג סביב אונס לעשות עבירות; בעוד שקידוש השם במרחב היומיומי והאנושי הרגיל הינו תחום המכוון דווקא לגדולי ישראל: "ויש דברים אחרים שהן בכלל חילול השם, והוא שיעשה אותם אדם גדול בתורה ומפורסם בחסידות דברים שהבריות מרננים אחריו בשבילם... הכל לפי גדלו של חכם צריך שידקדק על עצמו ויעשה לפנים משורת הדין... עד שימצאו הכל מקלסין אותו ואוהבים אותו ומתאווים למעשיו הרי זה קידש את השם ועליו הכתוב אומר ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר" (שם, יא). בניגוד לכך, ר' נחמן מציג את מסירות הנפש במרחב יומיומי פשוט ופתוח לכל.

5 לא בכדי מצויר ר' נחמן את הקב"ה כנמען הצדקה ולא העני: "ואחר כך נוטל הממון ונותנו בשביל

2. "וכן בתפילה... שהיא בחינת 'כי עליך הורגנו כל היום'... כי צריך יגיעה גדולה ומלחמה גדולה עם המחשבות והבלבולים... נמצא שהוא מסירת נפש". הדוגמא השנייה מפתיעה עוד יותר מהראשונה: מה לעבודת התפילה ולמסירות נפש? ר' נחמן קורא על התפילה את הפסוק מתהלים העוסק כפשוטו במסירות נפש ובמוות על קידוש השם: "כִּי עָלֶיךָ הִרְגָנוּ כָּל הַיּוֹם נִחְשָׁבְנוּ כְּצֹאן טֹבָחָה" (תהלים עד, כג), אולם הוא מוציא פסוק זה מפשוטו בטענתו כי "הורגנו כל היום" לא מתייחס למוות על קידוש השם, אלא לעבודת התפילה. זו, לדבריו, אינה מרחב הירואי, אלא התמודדות מעייפת וקטנונית, "יגיעה גדולה... עם המחשבות והבלבולים". ר' נחמן בעצם רואה את המתפלל כמי שמכניס את עצמו למרחב שבו יש רצון לדיבור, למפגש, אך בפועל הוא רווי בחוסר ריכוז, בלבולים, הפרעות ועוד. נראה שגם כאן מזהה ר' נחמן את מסירות הנפש כשהייה במרחב של 'מוחין דקטנות', כמוכנות להיות בו ולבקש בתוכו בכל זאת את הדיבור ואת המפגש.

והנה, בעוד שהדוגמא הראשונה עדיין קרובה לתפיסה הקלאסית של מסירות הנפש - ובה ר' נחמן מתמיר את מסירות הנפש במובן של הקרבת החיים למובן של הקרבת העמל והיגיעה של האדם - הרי שהדוגמא השנייה אינה ברורה כל צרכה. מדוע מתעקש ר' נחמן לזהות את המאמץ בעת התפילה לכוון בתוך מרחב של "מחשבות ובלבולים" כמסירות נפש? איזו הקרבה יש בדבר?

זיהוי התפילה וטרדותיה כמסירות נפש מלמד שר' נחמן מבקש לשרטט מושג זה כהתמסרות וכמוכנות להימצא ולשהות במרחב של תעוקה, במרחב שבו באופן אינהרנטי יש פער בלתי פתיר בין הרצוי למצוי, במרחב שבו יש היקראות ונתבעות אלי הקב"ה שרוצה ממני משהו, אך אין בידי לתת את ה'משהו' הזה באופן פשוט. "כי צריך יגיעה גדולה ומלחמה גדולה עם המחשבות והבלבולים". התפילה, כמוה כצדקה, שריוות בתוך מרחב של זיקות והקשרים שבמבט ראשון נראות כפשוטות: האדם רוצה להתפלל לקב"ה ולומר לו את אשר על ליבו - הקב"ה רוצה מהאדם את תפילתו; העני רוצה מהאדם את נדבתו - האדם מעוניין לתרום בטוב לבו. אולם בפועל הן התפילה הן הצדקה שריוות במרחב סבוך של רצון ואי-רצון, בקשה שהיא תמיד יותר-מבקשה, רצון שהוא יותר-מרצון; והעני רוצה יותר משתתן, ואתה רוצה ולא רוצה ליתן, והמילים בתפילה רוצות אבל לא מצליחות להיאמר, והתפילה

השם יתברך". העני אמנם מקבל את הממון, אך ר' נחמן רואה את הצדקה כאקט שיעיקרו הפקעת הממון לקב"ה, היינו, אל מחוץ לסדר התועלתני של העולם. ראה על כך בהרחבה אצל מו"ר ישי מבורך, בספרו היהודי של הקצה, עמ' 51-81.

רוצה אותי ורוצה ממני אבל הרצון והציפייה הם אלו שדווקא תוקעות את המילים ומכריחות את הכוונה שחומקת לה מבין האצבעות. המוכנות לשהות במרחב הלא-מדויק הזה, מרחב של "מחשבות ובלבולים", הוא מסירות הנפש אליבא דר' נחמן.

הצגה זו של מסירות הנפש מעמידה בצד הקרבת הגוף והנפש על קידוש השם, גם את החיות הסיזיפית על קידוש השם. לא מדובר באקט של 'קידוש החיים' שתפס בשנות הרעה הגדולות את מקומו של המוות על קידוש השם, אלא בחיים שמוכנים להתמקם במרחב ובסדר שבו מישוהו רוצה ממני, שבו אני נתבע כל יום ויום 'ליהרג' על הרצון הזה.

נקודה זו מציפה בעוצמה את מסירות הנפש של החיים בארצנו תחת אימת המוות וסכנת ההריגה בידי האויב הצורר. לא רק הלוחם היוצא לקרב ומוכן למסור את גופו ואת נפשו על קידוש השם ולעזרת ישראל מיד צר הינו בכלל 'מסירות הנפש'; אלא כל מי שחי את חייו במרחב הזה, מרחב שאין בו מנוחה ואין בו שלווה; כל מי שמוכן להתמסר לתעוקה של בוקר שאחרי פיגוע, ליגון של הלוויה של הרוגי פעולות האיבה, לשכול האורב לכל משפחה ומשפחה; כל מי שחי את חייו כאן, בימים שאין להם אופק, בידיעה הסמויה ש"אין מנוחה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא", והקריאה למילואים תגיע, ואימת המוות בקרב, ואימת המחבל והמוות העולה בחלוננו.

ודוק - מוכנות זו והתמסרות זו איננה הירואית בהכרח, אלא דווקא שרויה במוחין דקטנות. זאת המוכנות לתת לכל העמל והסדר והיופי שאנחנו מוכוננים כאן במאמץ ובסיעתא דשמיא, להתרסק, להסתכן; זאת המוכנות להתבזבז אל תביעתו של העני, האחר, של הקב"ה הרוצה אותנו כאן; זאת ההתמסרות אל חיים שמפעם לפעם יכו בהם יגון, אימה, אבל.

ג

בהמשך התורה ר' נחמן מרחיב את התיאור של עבודת מסירות-הנפש של התפילה (ליקוטי מוהר"ן [תניינא], מו):

וכן בתפלה, שבתחלה יש לו כמה מניעות על התפלה; ואחר-כך כשעובר עליהם ובא להתפלל, כשלבו עקם ופתלתל מהשם יתברך, זאת המניעה גדולה מכלם כנ"ל, הינו בחינת (תהלים לח): לבי סחרחר. תרגום סביב - סחור סחור. דהינו שלבו מסבב ומקף ומעקם בעקמומיות וקשיות וכפירות על השם יתברך, שזה בחינת (שמות א): וימררו את חייהם בעבדה קשה

וכו', ואיתא בתקונים (תיקון יג כח, א): בקשיא וכו'; הינו הקשיות שבלבו, שהם המניעה הגדולה מכלם.

ר' נחמן מתאר את התפילה כמרחב יגע ומאומץ. זהו שדה קרב, אך זה איננו קרב בין היסח הדעת לכוונה, בין מחשבות זרות לדבקות; זהו מרחב רווי מניעות, טרדות, כבדות, רצון וחיידולו.⁶ המתפלל, אומר ר' נחמן, צריך להתמודד הן עם המניעות - והן עם עצם קיומן של המניעות, עם עצם הצורך להתאמץ, להתרכז, לרצות, להצליח להתפלל תפילה זכה. "וזאת המניעה הגדולה מכולם", אומר ר' נחמן; היותה של התפילה מרחב מלא מניעות וטרדות הוא הקושי הגדול ביותר, כי מציאות זו המצריכה מהאדם מאמץ תמידי, יומיומי, "מסירות נפש שבכל יום ויום", "כי עליך הורגנו כל היום בחינת תפילה" - הופכת את מרחב התפילה למעיף ומכביד, "לבו מסובב ומוקף ומעוקם". לעיתים עשוי המתפלל לחוש כי אילו לא היה ניגש עכשיו להתפלל, לא היה מרגיש עייפות זו וכובד זה ומועקה זו וצורך זה לכוון ולהתאמץ ולדייק; אולם התפילה איננה קיימת במודוס אחר. זאת "המניעה הגדולה מכולם": המתפלל שרוצה להתפלל באמת (ועוד לא הגיע לכדי ייאוש ויתור על אופציית הכוונה והנוכחות הפנימית בתפילה) נכנס בפתלתלות ובקושיות - זה אמיתי, זה לא אמיתי, מצליח לכוון, לא מצליח לכוון; אילולי היה ניגש אל מרחב התפילה, אולי קושיות אלו לא היו נכנסות בלבו, אולי היה מצליח לתחזק 'שגרה' של קיום דתי שקט ושלוו.⁷

כניגוד לדברי ר' נחמן יש להביא את דבריו הנוקבים של הב"ח בתיאור כוונת קריאת שמע, בפירוש לשון הטור (או"ח סי' סא)⁸ הקובע ש"קראנה באימה וביראה":

קראנה באימה וביראה - ונראה דאימה ויראה זו היא באופן זה שיכוין

6 בהקשר זה ראוי להזכיר את הערתו החריפה של החזון איש על דברי ר' חיים מבריסק ביחס לכוונה בתפילה. הגר"ח חיידושויו להלכות תפילה (ד, א) כתב שכוונה בתפילה הינה "שיכוון שהוא עומד בתפילה לפני ה'... ונראה דכוונה זו... הוא מעצם מעשה התפילה, ואם אין לבו פניו ואינו רואה את עצמו כאילו עומד לפני ה' ומתפלל אין זה מעשה תפילה". על כך העיר החזון איש (בגליונותיו לחידושי הגר"ח, הלכות תפילה שם): "זהו דבר שאי אפשר! דבשעה שמתעשת ולבו מהרהר בדבר מהדברים בודאי יש כאן היסח הדעת מכוונה זו שכתב הרמב"ם... וכל אדם העומד להתפלל לא שייך [לומר] בו [דהוי] מתעסק. ולעולם יש בו ידיעה כהה שהוא תפילה לפניו יתברך אלא שאין לבו **ער כל כך**, ובידיעה קלושה זו סגי בדיעבד אלא שאינה רצויה ומקובלת כל כך".

7 נראה שלא בכדי הצביעו קדמונים על המתח והניגוד השוררים בין תפילה, המציפה את מתח הרצון למפגש, לנוכחות, להתגלות - לבין לימוד התורה, שבמובן מסוים משוחרר מכל זה ומייצר מרחב 'מאורר' יותר של עבודת ה'. ראה למשל דברי ר' צדוק מלובלין בספרו רסיסי לילה, אות ד; ובמקומות רבים נוספים בתורתו.

8 הובאו דבריו במשנה ברורה סא, ג.

בשעה שהוא קורא שמע לקבל עליו עול מלכות שמים להיות נהרג על קדוש השם המיוחד דזהו ובכל נפשך אפילו נוטל את נפשך (ברכות סא, ב) ועל זה אמר הכתוב (תהלים מד, כג) כי עליך הורגנו כל היום כי אז בכוונה זו יקראנה באימה וביראה ברתת ובזיע.

מימוש הדרישה לביצוע קריאת שמע באימה וביראה מוצע על ידי הב"ח דרך דמיון מודרך - "שיכוון לקבל עליו עול מלכות שמים להיות נהרג על קדוש השם". ידמה זאת האדם איך שידמה, הרי שהצעה זו מזמינה את האדם למרחב הירואי, דרמטי, כביכול מוקד של אש לפניו ועליו לקפוץ לתוכו. ברי שכוונת קריאת שמע שכזו אכן מציפה באימה וביראה, אך היא מכניסה את הכוונה בתפילה למרחב מאוד בינארי של תודעה רגילה מול "אימה ויראה, רתת וזיע", הנקנים במודוס נפשי עוצמתי. ר' נחמן רואה את הדברים באופן כמעט הפוך: מסירות הנפש אינה היתבעות למומנט יחידי של הקרבה, אלא שהות במצב ש"לבו עקום ופתלתול מהשם יתברך". אצל ר' נחמן (שם) המועקה והסיזיפיות אינן מולידות קפיצה הרת גורל למוות על קידוש השם, אלא הן מולידות צעקה שכל כולה מועקה, עייפות ויאוש:

ואזי צריך לצעק לאביו שבשמים בקול חזק מעמקי הלב, ואזי השם יתברך שומע קולו ופונה לצעקתו. ויכול להיות, שמזה בעצמו יפל ויתבטל לגמרי כל הקשיות והמניעות הנ"ל, ועל-כל-פנים השם יתברך שומע קולו, שזה ישועתו. וזה אותיות קשיא - ראשי-תבות: שמע ה' קולי אקרא (תהלים כז); שצריך רק לקרות לה', כשמתגבר עליו הקשיא והכפירה כנ"ל.

הצעקה אינה פותרת בהכרח את מצב המועקה, והיא איננה מתמירה את ההתמודדות ומסירות הנפש לקתרזיס שמביא עימו את הגאולה הנפשית. יכול להיות, אומר ר' נחמן, שהצעקה והאנרגיה שמשתחררת איתה אכן תביא לשחרור מכל מועקת הפיתולים והמניעות, אולם יכול להיות שלא; העיקר הוא הצעקה. גם את ההבטחה ש"השם יתברך שומע קולו ופונה לצעקתו" מגלם ר' נחמן בתחכום רב בנוטריקון מריד: "שמע ה' קולי אקרא ראשי תיבות קשי"א", היינו המצב המכריח לצעקה שאותה ה' שומע הוא מצב קיומי של 'קשיא'.

וכך, בעוד שכוונת קריאת שמע שמציע הב"ח הינה הזמנה למרחב ברור של מסירות נפש ומוות-מדומיין על קידוש השם, הרי שר' נחמן מזמין את האדם להכיר בקטנות המוחין של המרחב שבו הוא שרוי, ולתעל אותו לצעקה ולקריאה אל השי"ת.⁹

ד

הימים הקשים שעברנו מאז שמחת תורה, ועוד עוברים אנחנו בימים אלו של מלחמת מצווה קשה, הצער והכאב אל מול אחינו החללים, הגעגוע וההזדהות עם כאב וצער החטופים, השכול והיגון של המשפחות - כל אלו העלו בליבי את דבריו של ר' נחמן אודות מסירות הנפש.

ימים אלו תובעים מאתנו מסירות נפש - אולם באופן מובנה מחשבתנו נוטה למסירות נפש של מוות על קידוש השם, של מוכנות לרוץ אל התופת, לסכן חיים להציל חיי אחרים; בעוד שבליבי התרוצצו מחשבות רבות על הצורך לתקף את מסירות הנפש האחרת, זו שאיננה הירואית, אלא היא המוכנות להתמסר, להיות ולשאת עצמנו במרחב מלא בקושיות, בכאב, בצרה שאין פתרון באופק שלה, ב'קשיא'. זאת משום שעל אף שציר החיים והמוות מאפיל על כאב וצער עמוקים ככל שיהיו, ועל אף שגודל השעה וממדי האירוע הציבו בפני כולנו פרספקטיבה רחבה ונצחית המאיינת את הבכי ואת האימה, הרי שאלו לא נעלמו, ואדרבה: בחלוף הזמן הן תפסו את מקומן של התחושות הגדולות, וכעת הן דורשות את היכולת להתמסר אליהן ללא פאתוס הירואי.¹⁰

זאת ועוד: דבריו של ר' נחמן יפים לא רק לעבודת המצווה והתפילה היומיומיים, אלא גם למלחמה עצמה. המלחמה בנויה מרגעים שבהם הלוחם ה"נכנס בקשרי

שקריאת שמע תתבצע בתנוחה גופנית טקסית, לעומת עמדתם החולקת של בית הלל הקובעים ש"כל אדם קורין כדרך" (ברכות א, ג). בגמרא מובאת ברייתא המרחיבה את דברי בית הלל לכך שקריאת שמע מתבצעת תוך כדי מרחב יומיומי פעיל ועמוס טרדות: "תנו רבנן, בית הלל אומרים: עומדין וקורין, יושבין וקורין, ומטיין וקורין, הולכין בדרך וקורין, עושין במלאכתן וקורין" (ברכות יא, א). בנימה אישית אוסיף שנושא התפילות במלחמה, תוך כדי קרבות ופעילות מבצעית ממושכת, הניע אותי פעמים לעמדה 'בבחינת' בית שמאי - לעצור, להתפלל ולקרוא קריאת שמע באופן מנותק ונקי מרצף העשייה והלחימה, אך פעמים רבות יותר לעמדה 'בבחינת' בית הלל: תפילה וברכות שהן תוך-כדי-דברים, בנטיעה, הקשר ממלא את האוזניים, והקריאה והברכות נדמות לעיתים כמלמול המלווה את המעש היומיומי בלחימה. המצב כולו היה בבחינת 'קשיא', כדברי ר' נחמן כאן, כי באמת אי אפשר היה להתנתק מהלחימה ולהתפלל בצלילות אבל גם לא יכולתי לוותר על תפילה וברכות כסדרן, מה שיצר פעמים רבות תפילה "בלב מעוקם מסובב ומפוטל", והביא לצעקה כלפי שמאי - שדרכה נכנסו הצעקות העמוקות יותר על צרת ישראל ומלחמתה.

בהקשר זה יש לחשוב גם על המתח הציבורי שנוצר בין העיסוק במלחמה לבין העיסוק בצרת החטופים והשבויים, שנראה לעיתים כאילו סתן אהדדי. ועל אף שהדברים לא סותרים, הרי שבמועיל כאשר המלחמה תובעת מסירות נפש מוחלטת, אין פנאי להתעסק בכאב, בלחץ ובצרת החטופים; דווקא מסירות הנפש ה'קטנה', זו שגם בעת לחימה מתמסרת למועקה, לצער ולכאב, עשויה לאפשר פניות לשני המרחבים הללו בעת ובעונה אחת.

המלחמה", כלשונו המפורסמת של הרמב"ם, "ישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה, וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה, וישים נפשו בכפו, ולא יירא ולא יפחד, ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו אלא ימחה זכרונם מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה" (מלכים ז, טו). אולם אין לכחש, וזאת חווינו בגוף ראשון, שרבים יותר הרגעים האפורים, ההמתנות, ימי הקרב ללא אויב, הפעילות שהופכת להיות שגרתית, חללי הזמן וכד'; ועל אף האזהרות החמורות של הרמב"ם באותה הלכה, "וכל המתחיל לחשוב ולהרהר במלחמה ומבהיל עצמו עובר בלא תעשה, שנאמר אל ירך לבבכם" - הרי שעל כרחנו עלו המחשבות, על כרחנו תקפו בהלה, סטרס, אימה.¹¹

דבריו של ר' נחמן מאפשרים לנסח את חווית ימי ה'קטנות' של המלחמה לא רק כזמן בהלה, שעמום ותהייה, אלא כמסירות הנפש עצמה - מסירות שאינה מתמצה במומנט הירואי כזה או אחר, אלא היא דווקא ההתמסרות למרחב מפותל, לא ידוע, מרחב ש"לבו של אדם מסובב ומוקף ומעוקם בקושיות". כי יותר משהמלחמה הינה מדורה של אש שעל האדם לקפוץ לתוכה - היא ימים אינספור של אי-ודאות, שעמום, מתח שמתכווץ ומתרפה, ובעיקר תהייה אחת ארוכה. המלחמה איננה רק מוות על קידוש השם, אלא "כי עליך הורגנו כל היום" - כל בוקר מחדש, אחרי עוד פטרול לילי, אחרי עוד יום קרב שתוצאותיו עדיין לא ניכרות, אחרי עוד שעות של ציפייה ואי-ודאות, "הורגנו כל היום", והמשכנו להתמסר לכך.¹²

ה

לפני כעשרים שנה, בתוך אירועי הטרור הרצחניים של האינתיפאדה השנייה, התקיים דיון בין הרב שג"ר זצ"ל לרב יעקב מדן יבדל"א אודות היחס הרוחני למאורעות הזמן, לאימת המוות ולמצוקה הרוחנית והקיומית שחשו רבים, תחת הכותרת: "מציאות ימינו - מסר משמייים או ניסיון". שיח הרבנים ביקש לגעת בשאלות של אמונה, השגחה ומשמעות תחת התקפות הטרור הרצחניות.¹³

11 ואמנם, דברי הרמב"ם הנזכרים נאמרו כאנטיתזה ל"ירא ורך הלבב", ומריבוי דבריו נראה שחשב שזו העמדה הנפשית והרוחנית לכל מלחמה באשר היא; אולם אם נזכור שלפי פשטות הסוגיות ואף פשטות דברי הרמב"ם, הירא ורך הלבב מחוייב במלחמת מצווה ואיננו משולח הימנה - הרי שבפועל הלחימה דווקא מתוך המחשבה "באשתו ובבניו", ודווקא העמדה של אותו אחד שלבו רך ומלא יראה ו"חושב ומהרהר במלחמה" הינה העמדה הנפשית והרוחנית המתחייבת.

12 בהקשר זה יש לראות גם את תורת התענית והצום של ר' נחמן, המדגישה את הסיזיפיות והחלישות של התענית ככוח שמאפשר לחימה והתנגדות, כפי שהוא פורטה בתורה קעט בליקוטי מוהר"ן (קמא), ואכמ"ל.

13 השיח התקיים בחודש תמוז התשס"א, תומלל וראה אור בחוברת אתה עמדי: דברים שנאמרו

אביא תחילה מדבריו של הרב מדן:

אני חושב שהמצווה כיום היא להמשיך לחיות כאן ולהישאר בדרכים. חשוב לזכור, מדובר על מצב שבו אנשים הולכים בידועין למיתה. בסופו של דבר, יש כאן סיכון שאדם מקבל על עצמו וזהו קידוש השם בפרהסיא במלוא מובן המלה...

כיום, כאשר יש מאמץ של האויב לירי על המתיישבים, כאשר נשמעות הבטחות על הריגת מתנחל כל יום, זה נעשה באמת מתוך כוונה ברורה להוציא אותנו מכאן. כל אחד שעוזב באמת מחליש אותנו, ואין לי חלילה טענות כלפי מישהו...

היו תקופות שבהן עם ישראל נדרש למסירות נפש, ואיני רואה הבדל גדול בין עמידת היהודים על אמונתם במסעי הצלב ומעשי החלוצים לפני כשמונים שנה ויותר לבין מה שקורה כיום. כמו אז, גם היום ישנו ציבור גדול שעומד בניסיון, וישנם אנשים שמעדיפים לעזוב.

השפה שבה משתמש הרב מדן הינה שפה של מצווה וניסיון. הטרור הרצחני, ההרוגים, השכול והעצב מקבלים את פשרם כניסיון שבו עם ישראל נתבע לעמוד - האם יישאר, יאחז באדמתו וימשיך לנסוע בכבישים שמדי פעם ופעם מתרחשים בהם פיגועים - או שמא יותר ויעזב. שפת המצווה והניסיון מעלים את האימה והכאב למרחב הירואי שבו עם ישראל נתבע להיות או לחדול, ולא בכדי משווה הרב מדן את עמידת עם ישראל ביישוביו בימי האינתיפאדה למקדשי השם במסעי הצלב. לעומתו, משרטט הרב שג"ר קווי מתאר שונים לאמונה ומסירות נפש תחת טרור ואימה:¹⁴

הכותרת שניתנה לדיון זה היא: 'מאורעות ימינו - מסר משמים או ניסיון'. הרב מדן מצדד בכך שהאירועים העוברים עלינו הם בבחינת ניסיון, המחייב אותנו בעיקר לעמידה של גבורה, ואילו אני סבור שעלינו לראות אירועים אלו כמסר משמים, שמטרתם לתקן את דרכנו הרוחנית... מה גורם לי אפוא לחלוק על הרב מדן? מה שורש ההתנגדות שלי לדבריו? למעשה, הוויכוח אינו ויכוח אידיאולוגי, אלא ביקורת כלפי ההשלכה של

בערב חיזוק ואמונה לתושבי גוש עציון, עמ' 19-29. עריכה מחודשת, בעיקר של דברי הרב שג"ר, מופיעה בספרו בריתי שלום: ימין ושמאל, מלחמה ושלום, עמ' 108 ואילך.

הדברים והאווירה שהם יוצרים. השאלה המטרידה אותי היא: לאיזה כיוון אנו מפנים את האנרגיה שלנו? לאיזו מטרה עלינו להקדיש את המאמצים?... השאלה המעניינת אותי היא מה חושב האדם כשהוא קם בבוקר - איך מרגיש האדם שעליו לנסוע יום יום בכביש המנהרות? גישתי היא, שעלינו לחשוב כעת יותר על הפרט ולא על הכלל. עלינו להתמקד בחרדות העוברות על היחיד ולנסות להתגבר עליהן.

הרב שג"ר מתנגד לניסוח שפת האמונה לעת הזאת באמצעות שיח מצוותי, אידיאולוגי, שיח של ניסיון וחובת העמידה בו; לדידו עיקר השאלה צריכה להתמקד באדם הפרטי, בכל אדם ואדם, במה שעובר עליו, בחרדות האוחזות אותו בנסיעה בכבישים ספוגי הטרור, בקושי של נשיאת המגורים והקיום במרחב מאוים שבו כל נסיעה שגרתית טומנת בחובה סכנת מוות. "עלינו לחשוב כעת יותר על הפרט ולא על הכלל" - הרב שג"ר סבור שהחובה הרוחנית הינה לנסח אמונה ומסירות נפש שאינם שיקוף של תודעת מצווה ועמידה הירואית בניסיון, אלא הם עמדה איתנה וסיזיפית של האדם הפרטי, יום יום, מול החרדות והאימה האופפים אותו.

במובן זה, תפיסתו של הרב שג"ר קרובה מאוד לאופן שבו ניסח ר' נחמן את מסירות הנפש. היא מבקשת את האדם הפרטי, כשם שר' נחמן ביקש את מסירות הנפש של 'קטנות המוחין' הנתקלת במבוכה ובמועקה של נתינת הצדקה, של העמידה בתפילה. המרחב הקיומי והאישי, ד' אמותיו של אדם, הם המרחב של מסירות נפש שכזו.

אך לא זו בלבד: הרב שג"ר סבור שהיזקקות יתרה לשפה של מצווה, לאידיאולוגיה שתובעת מסירות נפש הירואית ועמידה בניסיון - עשויה להזיק ואף להחמיץ את ההזדמנות הדתית שנפתחת בפני האדם בעת כזאת:¹⁵

הרוח הנושבת בדברי הרב מדין היא רוח של קידוש ה' בפרהסיה, הפגנת עליונותנו וצדקת דרכנו. לדבריו, רק על ידי הפגנה זו יתקדש שם ה' בעולם... הדברים הללו נכונים באופן כללי; איני חולק על עמדה זו. אף על פי כן, לדעתי, הדברים עלולים לגרום נזק מסוים...

ראשית, האווירה של הרב מדין כפי שאני קולט אותה היא מיליטנטית... יש בדבריו מלחמתיות מלאת פאתוס. הדבר אינו תואם את רוח התקופה, רוח הדור.

שנית, מפני שדברי הרב מדן מפנים את האנרגיה לכיוון המיליטנטי, הצבאי, במקום שנפנה את האנרגיה לכיוון החשוב באמת - התיקון והתשובה. השאלה האמורה להישאל היא מה האשמה שלנו, ועל מה אנו צריכים לעשות תשובה.

מעבר לעובדה ששפה אידיאולוגית נתפסת כלא אותנטית וכחיצונית בעיניים עכשוויות, הרי שהפאתוס וההירוואיות משאירים את ההתרחשות הדתית המגיבה לצרה ולמלחמה במרחב מצומצם של להיות או לחדול. בעיני הרב שג"ר, מרחב דתי שכזה עלול לסתום את הגולל על חשבון נפש אמיתי, באשר הוא מתמקד בעמידה איתנה חסרת פניות ומניעות. ההתמקדות של הרב שג"ר במועקות של הסובייקט החי בצל הטרור אינן רק פרי רגישות קיומית, אלא גם פרי ההבנה שמרחב המועקה הינו המרחב שבו מתנהל השיח עם הקב"ה. בדומה לר' נחמן, שתיאר את ליבו של האדם הניגש להתפלל, "מסובב ועקום ומפותל" מן המאמץ, כך גם הרב שג"ר סבור שהמועקה, האימה הפרטית, היאוש לפרקים, גם התקוה, הצורך בנחמה, הכאב, הצער - כל אלו הינן התרחשויות שדרכן ניתן להתחיל לחשוב "מה זאת עשה א-להים לנו".

1

הרב שג"ר כלל לא נבהל מלהציג עמידה אישית קטנונית, פגיעה ומפוחדת. כך בדברים נוספים שנשא בצילה של האינתיפאדה השנייה:¹⁶

אנו עומדים בסיומה של שנה, שנה ש"מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה". המאורעות האחרונים שפתחו את השנה היו צריכים לכאורה לעורר את ליבנו לתשובה. הביטחון במוכר, בסדר וביציבות התערער קשות. לחיינו השלווים נכנסה באחת החרדה ועמה ההשפעה הקשה של החשש, החשש שמא תיזרק אבן, שמא תיירה יריה בשעת נסיעה שגרתית, "סקול יסקל או ירה יירה", החשש שמא יחסם הכביש המוכר והיום-יומי.

לכאורה אין כמצב כזה של חוסר אונים מלעורר את האדם לתשובה, מלהביאו לתחושה של הכנעה ושפלות הפותחים את הלב, המקרבים אותנו איש לאחיו ואדם לקונו. במצב זה אדם לומד לדעת עד כמה מצבנו ואחיותנו בעולם אינם בטוחים כלל ועיקר.

אך לא כן התרחש בי, האירועים הללו דווקא הרחיקו אותי מאווירת הימים

16 "שאיני יודע על מה אני נהרג", בתוך: על כפות המנעול: דרשות לימי התשובה וליום הכיפורים, עמ' 57.

האלו, הרגשות שהתעוררו בי היו רגשות זעם ונקם כלפי האויבים, כלפי הממשלה, כלפי אשמים למיניהם. הלב לא נפתח לתשובה, אלא דווקא ניסה להיאחז נואשות בסדר הקיים והמוכר, וגילה תוקפנות כלפי כל מה שזיהה כמקור לאיום ולערעור הסדר.

כשם שביקש הרב שג"ר להעמיק בכאבו ופחדיו של האדם הפרטי הנוסע בכביש המנהרות יום יום, ושואל את עצמו האם חס ושלום היום ישיגוהו כדורי המרצחים - כך הוא לא נבהל מלבחון את תחושותיו שלו מול המאורעות, שלעיתים מסתכמות בתחושות של תסכול, זעם ונקם. רק התנועה הפנימית, לטענתו, תצליח לשאול ולענות באופן כן על שאלת המשמעות של המאורעות, ולפתוח משם שיחה כנה עם ריבונו של עולם על הדרוש תיקון ועל הדרך אליו. התביעה ההלכתית המפורשת שמציג הרמב"ם בריש הלכות תעניות (א, א-ב) - "מצוות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבא על הצבור... ודבר זה מדרכי התשובה הוא, שבזמן שתבוא צרה ויזעקו עליה ויריעו" - עוברת בעיקר דרך הלב ותחושותיו.

זאת ועוד: המוכנות להתמקד במועקות העוברות עלינו, בחששות, באי הודאות, בחיים תחת זמן ומרחב של פגיעות ואימה, בניהול שגרה תחת טרור ומלחמה, מייצרת איתנות וחוסן - מסירות נפש של כל אדם וכל יום ויום:¹⁷

אמונה איננה 'הצהרות על אמונה', העלולות להיות מוחצנות ללא גיבוי פנימי. יש להבחין בין אמונה לאידיאולוגיה. עמדת הניסיון צריכה לבוא מתוך אמונה [אחרת], ואמונה זו יונקת ממשאבים שונים...[מתוך] עמדה קיומית... [ש]איננה מיליטנטית. בטחונה, כפי שאטען בהמשך, אינו בנוי על תחושה של עוצמה. זאת ועוד: יש בה תמיד מידה של ענווה!... השאלה האמורה להישאל היא מה האשמה שלנו, ועל מה אנו צריכים לעשות תשובה. התשובה יוצרת אנרגיה מסוג שונה לחלוטין, והיא בנויה בראש ובראשונה על ענווה וקבלת הדין - צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי' (איכה א, יח). אני סבור שהחיפוש אחר החטא והתיקון לא יביא לידי רפיון ידיים או חולשה, לא יפגע בנחישות, אלא להפך, הנחישות תגבר וכוח המאבק יתעצם. לדעתי, דרך זו מחזקת יותר.

הרב שג"ר סבור שמסירות הנפש חסרת הפאתוס - במונח של התמקדות במתרחש בנפש, בהבנה שתהודות הלב והקיום הינן המרחב שדרכו המאורעות מקבלות את

פשרן ואת משמעותן הרוחנית - מצמיחה חוסן נפשי מסוג אחר, חוסן ששורשו ברוך ובקשב, במוכנות להיות פגיע ובהקשבה למתרחש.¹⁸

ז

אבקש לחתום במספר מחשבות בעקבות הדברים.

ההיסט של מסירות הנפש ממוכן הירואי ודרמטי, כפי שהיא נתפסת בדרך כלל, למוכן יומיומי, רך, פגיע ובכל זאת מתמיד בעקשנות, כפי שמנסחים אותו ר' נחמן והרב שג"ר, הינו בעל משמעות עמוקה לימי צרה ומלחמה בכלל, ולימינו אלו בפרט.

מפני שבעוד שמסירות נפש הירואית, השרויה במוחין דגדלות, הנובעת מתוך תודעת נצח, אומץ וגבורה, הינה מנת חלקם של יחידי סגולה - הרי שמסירות הנפש של ה"לב הסבוך והעקום" הינה מנת חלקו של כל אדם מישראל, כפי שר' נחמן מדגיש בעצמו. מסירות הנפש הזאת נמצאת אצל כולם בכל יום ובכל שעה, בתנאי שהם מוכנים להתמסר אל המרחב שבו יש רצון שיקרה משהו, שאני אעשה משהו, וממילא מתלפפות בו האכזבה, הפער, המאמץ והתוצאה שאינם מתקיימים בהלימה; מרחב שיש בו מה לאבד ומה להפסיד, שיש בו פגיעות וצורך להגן - ועדיין אני מתמסר אליו. המהלך של ר' נחמן והרב שג"ר פותח את מסירות הנפש למרחבים עממיים, רחבים, ציבוריים, ומייצר ביזור ודמוקרטיזציה של מסירות הנפש והדבקות הטמונה

18 קווי המתאר של מסירות הנפש היומיומית, ההחזקה וההתמדה של חיים וקיום בתוך מרחב פגיע ומאיים, מהווים בעיני הרב שג"ר תגובת נגד לממד האמוני הקיים גם בצד של האויב. וכך התבטא הרב שג"ר בעקבות מלחמת לבנון השנייה: "מלחמת לבנון השנייה הייתה מלחמה בין מאמינים לבין לא-מאמינים. אך המאמינים היו הפעם בצד השני: דווקא נסראללה הוא המאמין בעוד שהמנהיגות הישראלית ביטאה חוסר אמונה, לא רק בא-להים אלא גם בדרכה שלה, בציונות וכולי. אולמרט אמר בארה"ב: אנחנו עייפים, אין לנו כוח להילחם. הוא אמנם דיבר על הצורך בשלום, אך אסור לבקש שלום מתוך עייפות. עייפות זו איננה אלא חוסר אמונה. 'וְאִתָּה עֲנִי וְיִגַּע וְלֹא יָרָא אֶל־לֵהִים' (דברים כ"ה, יח). אך האם הדברים כל כך פשוטים? האם האמונה נוסח חיזבאללה היא מה שחסר לנו?" ("הרהורים בעקבות מלחמת לבנון השנייה", ברית שלום, עמ' 202-203). את המענה היהודי לאמונת האסלאם הפונדמנטליסטית מוצא הרב שג"ר באמונה ובמסירות הנפש הצומחים מתוך רכות הנפש ומועקותיה: "הערכים שעלינו לדבוק בהם בעת הזו הם הערכים היהודיים המסורתיים... אומנות אבותינו בידנו. עלינו לטפח את התחושה של היהודי החלש שעליו להשליך את יהבו על בוראו. זו עשויה להצמיח את האיכויות הדתיות העמוקות של ענווה, שפלות, רכות, ופתיחת הלב. לדעתי עלינו להיאחז בערכי השפלות והענווה, בתחושה שבאמת אף אחד אינו מבטיח לי שאני לא אפגע" (ברית שלום, עמ' 111), ובמקום אחר: "התגובה האמיתית... צריכה להיות של ענווה, ענווה שאיננה חולשה וכניעה, אלא להפך: ענווה המביאה לכלל נחישות והחלטיות, ענווה המביאה לידי מעשה" (על כפות המנעול (להלן הערה 19), עמ' 58).

בה. במובן זה, בצידם של גיבורי כוח עושי דברו, חיילים ואחים שמסרו את נפשם כפשוטו, בהירוואיות ובדבקות, זורחת גם שמשם של אנשים רבים, קרובים למאורעות ורחוקים מהם, מעמיקים בהם או רק מוכנים לחיות בצידם - שמסירות הנפש שלהם היא המוכנות להיות כאן, לקשור את חייהם ואת גורלם במרחב חיים מסוכן, פגיע, מעורר שאלות ורווי מניעות.

בהקשר זה אציין את ששמעתי מפי אחד מרבותי, שסיפר שלאחר שהוא זועק את השורות מתפילת אבינו מלכנו המבקשות את פנייתו של הקב"ה למסירות הנפש - "אבינו מלכנו עשה למען הרוגים על שם קדשך, עשה למען טבוחים על יחודך, עשה למען באי באש ובמים על קידוש שמך" - הוא נוהג להוסיף בלחשיה: "אבינו מלכנו, עשה למען חיים ומתמאצים בך". תוספת עדינה זו מבטאת את הרצון להעלות בעיני הקב"ה גם את מסירות הנפש היומיומית, זו שמתבטאת במוכנות להמשיך ולהתמיד בחיים שיש בהם מניעות, טרדות, מועקות ואימה.

וכך, מסירות הנפש ה'קטנה' חוצה מרחבים ומגזרים, ויש לה פוטנציאל להעמיק את הסולידריות ואת האחוה הדרושים כל כך בעת כזאת. רבות מדובר על הצורך באחדות אמיתית, "אחים אנחנו", אבל ככל שמעמיקים אל המרחבים האידיאולוגיים של כל אדם מישראל, מתחילים להתחדד הפערים וההתהוות שבינו ובין השני, אפילו - ואולי אף יותר - בשעת מלחמה. וכך, בעוד שמסירות הנפש האידיאולוגית, היונקת מן הפאתוס ומערכי הנצח, עשויה 'להיתקע' ולהתקשר לעולמות ערכיים מסוימים (ולקרוא תיגר ומחאה על עולמות ערכיים אלטרנטיביים) - מסירות הנפש הקטנה והיומיומית מחדדת דווקא את השותפות ואת ברית הגורל של "כי עליך הורגנו כל היום", כל אחד מישראל, כל יום, כל שעה.¹⁹

19 בהקשר זה יש להזכיר את החילוק המפורסם של הגר"ד סולובייצ'יק במאמרו קול דודי דופק, בין 'ברית גורל', המציינת את האחוה והסולידריות בתוך העם סביב גורלו, מאורעותיו ההיסטוריים, צרותיו וישועותיו, לבין 'ברית ייעוד' - שהיא החזון, המטרה והערכים המשותפים שגם סביבם נוצרת אחווה וברית. במאמרו המפורסם קורא הרב סולובייצ'יק להגברת ממד 'ברית הייעוד', בעקבות הקמתה של מדינת ישראל שאמורה לממש את הייעוד הרוחני של עם ישראל, ובעקבות השואה שהביאה לכדי קצה את 'ברית הגורל' היהודית. בעקבות המחלוקות הרבות סביב שאלות ייעוד וחזון ששיסעו את החברה הישראלית בתקופה שקדמה לטבח שמחת תורה ולמלחמת חרבות ברזל, היו מי שקראו דווקא להעצמת ממד 'ברית הגורל', באשר ממד הייעוד' דווקא גורם לפילוג ולשסע. ניתן לראות את מסירות הנפש ה'הירוואית' כמתכתבת עם המרחב של 'ברית הייעוד', בעוד שמסירות הנפש ה'קטנה' של ר' נחמן והרב שג"ר מתכתבת דווקא עם יסודות 'ברית הגורל'. ראה גם דבריו של הרב בני פרל, "כדי לייצר סולידריות מקומית צריך לנטוש את ברית הייעוד", מוסף שבת, כ"ח בטבת תשפ"ד (וראה שם דיונו בתורת הרב שג"ר ובתפקידה בהקשר זה).